

ILDIRI'NIN MEKANSAL İZLERİNİN PEŞİNDE: BİR 19. YÜZYIL YERLEŞİM BULMACASI

IN SEARCH OF ILDIRI'S SPATIAL TRACES: A 19th CENTURY SETTLEMENT PUZZLE

Makale Bilgisi | Article Info

Başvuru: 25 Temmuz 2019	Received: July 25, 2019
Hakem Değerlendirmesi: 24 Eylül 2019	Peer Review: September 24, 2019
Kabul: 26 Haziran 2020	Accepted: June 26, 2020

DOI : 10.22520/tubaked.2020.21.007

F. Nurşen KUL ÖZDEMİR * - Ela ÇİL **

ÖZET

Bu yazı, Erythrai Ören Yeri üzerinde yer alan Ildırı'nın 19. yüzyıldaki mekan kurgusunu çözümlenmeyi amaçlamaktadır. Bu dönem, günümüzde Yunanistan'dan gelen Türk mübadillerin yaşadığı yerleşimin Ortodox Rumlar tarafından iskan edildiği Osmanlı İmparatorluğu'nun son yüzyılına karşılık gelmektedir. Ildırı, mübadele sürecinde ve sonrasında ciddi yıkımlara tanıklık etmiştir. Gerek bu yıkımlar gerekse günümüzde süregelen izinsiz yapılar nedeniyle özgün dokuya ait izler büyük oranda yok olmuştur. Son yıllarda artan turizm baskısı da bu yok oluşu hızlandıran önemli bir faktördür. Bu sebeple bu yazıda farklı kaynaklardaki mekana ilişkin ipuçları biraraya getirilerek bir bulmaca gibi mekansal kurgunun çözümlenmesi amaçlanmıştır. Bu yerleşim bulmacası, mevcut dokudan gelen sınırlı bilgilerin, sözlü tarih çalışmaları ve seyyah arkeologların anlatılarından gelen bilgilerle karşılaştırılarak tamamlanmasına dayanmaktadır. Burada bahsi geçen sözlü tarih çalışmaları, hem önceki Rum ve hem de mevcut Türk mübadillerin anlatılarından oluşmaktadır. Ildırı'nın mübadele öncesi yaşantısına tanıklık etmiş Rumların anlatılarına Atina'daki Küçük Asya İncelemeleri Merkezi arşivinden ulaşılmıştır. Mübadele sonrasında tanıklık eden Türk mübadillerle yapılan görüşmeler ise yazarlar tarafından 2012-2014 tarihleri arasında farklı zamanlarda Ildırı'da gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın sonucunda, Ildırı gibi hem hızlı bir dönüşüm ve hem de mübadele gibi keskin bir toplumsal kopuş yaşayan yerleşimlerde yerin yakın tarihini ve mekansal dönüşümünü anlamada sözlü tarih çalışmalarının önemi vurgulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ildırı, Lithri, mübadele, mekansal dönüşüm, sözlü tarih.

* Dr. Öğr. Üyesi, İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsü, Mimarlık Fakültesi, Mimari Restorasyon Bölümü
e-posta: nursenkul@iyte.edu.tr ORCID: 0000-0002-5857-1119

** Doç. Dr., İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsü, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü
e-posta: elacil@iyte.edu.tr ORCID: 0000-0003-4408-1570

ABSTRACT

This paper aims to decipher the 19th century spatial characteristics of Ildırı which overlaps the archaeological remains of ancient Erythrai. This period corresponds to the Ottoman Empire's last century when Ildırı was inhabited by Orthodox-Rum community. Ildırı experienced serious alterations and destructions during and after the population exchange. Due to both these changes and destructions as well as recent illegal construction activities, the original settlement pattern is almost disappeared in Ildırı. Increasing tourism pressure of recent years is another factor that accelerates this disappearance. For this reason, in this paper, the spatial characteristics of 19th-century Ildırı is deciphered like a jig-saw puzzle; by tracing the clues about the place from different sources. This settlement puzzle is based upon supporting the limited traces coming from the place with oral history studies and narratives of archaeologist travellers. The mentioned oral history studies are composed of the narratives of both existing Turkish and former Rum inhabitants. The narratives of Rum inhabitants who experienced the pre-exchange period were obtained from the Centre of Asia Minor Studies in Athens. Interviews with Turkish inhabitants who witnessed the post-exchange period were conducted by the authors at different times between 2012 and 2014 in Ildırı. As the conclusion, the importance of oral history studies is emphasized in understanding the place, its recent history and spatial transformations of the settlements like Ildırı that experienced major transformations as well as a sharp social interruption with population exchange.

Keywords: Ildırı, Lithri, population exchange, spatial transformation, oral history.

GİRİŞ

Korunaklı doğal limanları, bereketli tarım arazileri ve bu arazileri besleyen zengin su kaynaklarının varlığı sebebiyle tarih boyunca iskan için tercih edilen bir yer olan Ildırı'nın hikayesinde göçler her zaman belirleyici bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu sebeple yerleşim, bazen uzun bazen kısa dönemlerle iskana ara vermiş olsa da farklı topluluklar tarafından yerleşilmiş, yaşanmış, terk edilmiş veya terk edilmek zorunda kalınmış ve günümüze tüm bu dönemlerin deneyimlenmesine olanak sağlayacak zengin bir kültürel peyzaj alanı olarak gelebilmiştir (Şekil 1, Foto. 1, 2). Bu kültürel peyzajın son katmanı, zorunlu nüfus mübadelesi kapsamında çoğunluğu Yunanistan'a bağlı Karacaova bölgesinden gelen Türklerin yaşam alanı Ildırı'dır. Mübadillerin Ildırı ve çevresine yerleşim süreci ve o zamandan günümüze süregelen mekansal değişimler daha önce başka bir makale kapsamında ele alınmıştır². Bunun öncülü niteliğindeki bu yazı, Ildırı kültürel peyzajının bir önceki katmanını, Osmanlı'nın son yüzyılındaki Ortodoks-Rum yerleşimi Lithri'yi ele almakta ve yerleşimin 19. yüzyılda nasıl bir yer olduğunu çözümlenmeye çalışmaktadır.

Erythrai arkeolojik sit alanı üzerinde yer alan Ildırı'da yapılaşmaya izin verilmemesine rağmen, çoğalan nüfusun ihtiyaçları ve özellikle son yıllarda artan turizm baskısı sebebiyle özgün dokuya ait izler hızla yok olmaktadır. Ildırı zaten mübadeleden hemen sonra büyük ölçekli bir yıkım yaşamıştır ve yapılı çevrenin özgünlüğü büyük oranda zedelenmiştir. Son yıllarda ivme kazanarak devam eden turizm ile yaşamın devam ediyor olmasından kaynaklanan değişiklikler, mevcut izlerden geri giderek 19. yüzyıldaki mekansal kurguyu anlayabilmemizi oldukça zorlaştırmaktadır. Bu sebeple bu yazıda farklı kaynaklardaki mekana ilişkin ipuçları biraraya getirilerek bir bulmaca gibi mekansal kurgunun çözümlenmesi amaçlanmıştır. Bu mekan bulmacası, mevcut yerleşim dokusundan gelen sınırlı bilgilerin, sözlü tarih çalışmaları ve seyyah arkeologların anlatılarından gelen bilgilerle karşılaştırılarak tamamlanmasına dayanmaktadır. Burada bahsi geçen sözlü tarih çalışmaları hem önceki Rum ve hem de mevcut Türk mübadillerin anlatılarından oluşmaktadır. Mübadele ile keskin bir toplumsal kırılma yaşayan Ildırı'da günümüz yaşayanlarının anlatıları ancak kendilerinin deneyimlediği 1924 ve sonrasını yansıtabilmektedir. Yazarlar tarafından 2012-

2014 tarihleri arasında farklı zamanlarda Ildırı'da gerçekleştirilen bu görüşmelerde Ildırı'nın en yaşlıları, kendisi deneyimlememiş olsa bile ailesinin anlattığı geliş hikayesini en detaylı hatırlayabilenler ile Ildırı'ya yerleştikten günümüze kadarki yaşantıyı ve mekansal değişimleri en doğru aktarabilenler özellikle seçilmiştir³. Bu anlatılar, Ildırı'nın mübadeleden sonraki hikayesi ile kaynaklardan özellikle de Rumların anlatılarından varlığını öğrendiğimiz ancak günümüze ulaşamamış yapıları konumlandırabilmekte faydalı olmuştur.

Ildırı'nın 1924 öncesi sakinlerinin anlatıları ise Rum nüfusun terk ettiği diğer her yerde olduğu gibi kayıt altındadır. Yunanistan, 1930'lu yıllardan başlayarak, terk ettikleri yerlere ait hatıraları henüz tazeyken mübadillerin hafızalarını kaydetmeye başlamıştır. Bu bellek kaydetme ve geleceğe aktarma görevi Küçük Asya İncelemeleri Merkezi'nce yürütülmüştür. Bu merkezde Ildırı'da doğan beş Rum mübadil ile farklı tarihlerde yapılan görüşmelerin kayıtları yer almaktadır. Görüşülen Rumlar, görüşülen tarihteki yaşları ve görüşme tarihleri; Anastasia Andreadaki (75)-1961, Theodoros Andreadakis (75)-1961, Andreas Drimipedis (65)-1961, Dimitris Borias (80)-1956, Ioannis Kanakaris (44)-1955 şeklindedir. Dönemi bizzat deneyimleyenlerin anlatılarına dayanan bu kayıtlar; Lithri'nin ilk yerleşilmesinden itibaren tarihine, gündelik yaşamdan ticarete, yapılı çevreden bitki örtüsüne kadar çok çeşitli konularda içerdikleri bilgilerle Ildırı yerleşim bulmacasının çözümünde eşsiz bir kaynak olmuştur.

Bölgeyi ziyaret eden seyyah arkeologların anlatılarının tamamı taranmıştır. 18. yüzyılın ikinci yarısından başlayarak 20. yüzyılın başına kadar devam etmekle birlikte çoğunluğu 19. yüzyıla ait olan bu anlatıların önceliği Erythrai antik kentidir. Ancak arkeolojik alan üzerinde bir yerleşim olup olmadığına dair verdikleri bilgi ile bile Ildırı yerleşim tarihindeki süreklilik ve kopuşları aydınlatmaktadırlar. Bunlar arasında 20. yüzyılın hemen başında bölgeyi ziyaret eden Weber, arkeolojik kalıntıları belgelemek amacıyla ürettiği haritasında modern yerleşim dokusuna, inanç, eğitim ve üretim yapılarına, tarım alanlarına ilişkin verdiği bilgiler ile Ildırı bulmacasının çözümünde önemli bir kaynak olmuştur. Sözlü tarih çalışmaları ve seyyahların anlatıları, arşiv ve literatür kaynaklarından gelen bilgilerle de desteklenmiştir. Nihayetinde bu yazı, Ildırı yerleşim

¹ 2014 yılından beri devam etmekte olan Ildırı'nın mekansal ve toplumsal dönüşümlerini anlamaya yönelik çalışmalarımızda bize her türlü desteği sağlayan Ankara Üniversitesi Erythrai kazıları başkanı Doç. Dr. Ayşe Gül Akalın-Orbay'a teşekkürlerimizi sunarız.

² ÇİL, Ela ve KUL, F. Nurşen, 2015. "Ildırı: Yerleşilemeyen Köy", *Mimarlık 381*: 65-69.

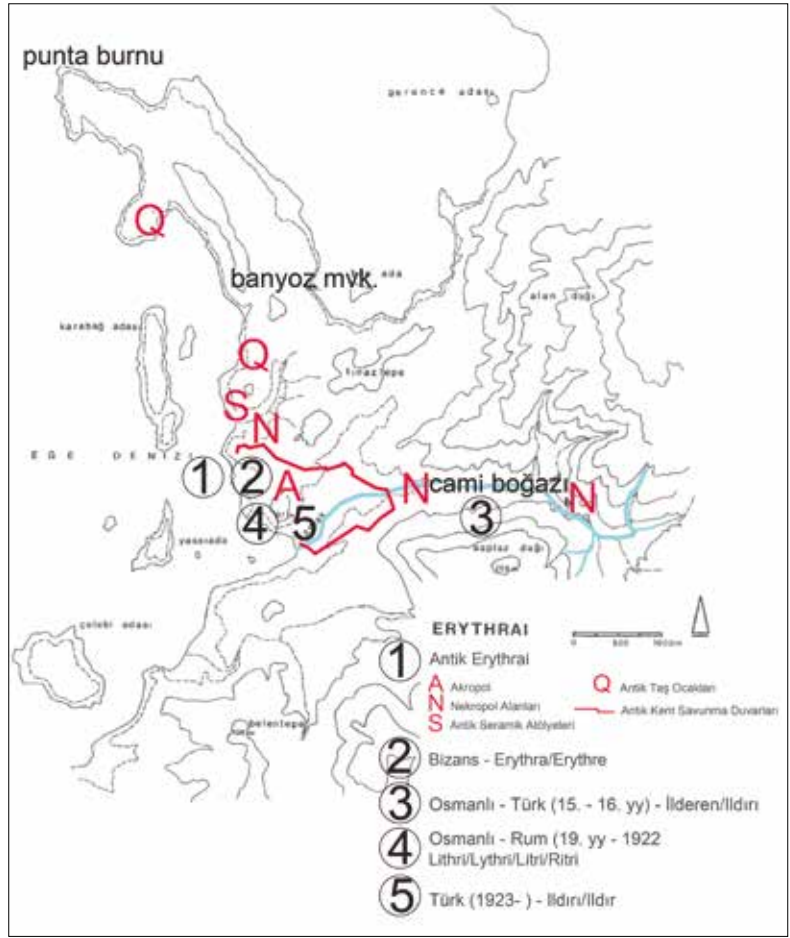
³ 2012-2014 tarihleri arasında görüşülen ve yerleşime ilişkin en doğru ve kapsamlı bilgi veren Türk mübadillerin isimleri ve doğum tarihleri: Fatma Arpacı (1922), Ahmet Kükrer (1930), Şadiye Mete (1931), İbrahim Mete (1932), Hakkı Güvercin (1933), Mükerrrem Deniz (1936), Hüseyin Yavuz (1940), Havva Yavuz (1940), Cevriye Dolma (1942), Muharrem Mete (1944), Recep Çetinkaya (1946), Adnan Değirmenci (1953), Harika Akgün (1956), İlkay Karadiken (1961), Nebahat Timuçin (1965), Cevdet Yırtıcı (1968), Seyhan Mete.

bulmacasının tamamını çözümlayebildiği iddiasında değildir. Kaynaklardan gelen bazı ipuçlarının mekansal karşılığını bulabilmek şu an için mümkün olamamıştır. Dolayısıyla bulmacanın bazı parçaları eksiktir. Öte taraftan mekanın ayrılmaz bir bileşeni olan yaşam ve onun yer ile kurduğu ilişkiye yazının hacim sınırları sebebiyle burada değinilememiş, başka bir makale kapsamında ele alınması öngörülmüştür.

RUMLAR GELMEDEN ÖNCE

Arkeolojik kazılarda ortaya çıkan buluntular Erythrai'nin MÖ 3. binyıldan itibaren yerleşim alanı olduğunu göstermektedir. Arkaik dönemde Aksos Deresi ile Punta Burnu arasındaki korunaklı koyları, Helenistik ve Roma döneminde ise günümüzde Azmak (Aleon) Deresinin doldurduğu bölgeyi liman olarak kullanan Erythrai, her zaman İonia'nın önemli limanlarından ve Akdeniz ticaretinin aktif figürlerinden biri olmuştur (Akalin (a) 2010) (Şek. 1). Bu ticari hareketlilik ve beraberinde getirdiği zenginliğin izleri günümüzde sur içerisinde ve sur dışındaki yapılar ile buluntulardan izlenebilmektedir (Akurgal 1993:52-54; Akalin, Orbay 2001; Akalin (b) 2010; Akalin 2009; Akalin 2008). Roma idaresine girdikten sonra gittikçe önemini kaybeden yerleşim MS 3. asırdan itibaren Erythra isimli bir Bizans köyüdür ve küçülerek sur duvarları içerisine çekilmiştir (Bayburtluoğlu 2015:15). Bu katmandan günümüze ulaşan az sayıdaki yapının ölçek, malzeme ve yapım tekniği açısından mütevazılığı Bizans dönemi ekonomik durgunluğunun göstergesidir.

Türkler Batı Anadolu'da 11. yüzyıldan itibaren varlık göstermeye başlamışlardır. Çakabey'in 10 yıl kadar süren kısa hakimiyeti döneminde Erythrai'yi sınırlarına katıp katmadığı net değildir. Ancak öyle olsa bile bölgenin sonradan tekrar Bizans hakimiyetine geçtiğini adının Erythra veya Ertyhre olarak 1167, 1216 ve 1292 tarihlerinde piskoposluk belgerinde geçişinden anlaşılmaktadır (Bayburtluoğlu 2015:69). 14. yüzyıldan itibaren tamamen Türk hakimiyetine geçen bölgede Erythrai'deki Hristiyan nüfusa ne olduğu bilinmemektedir. Hacıbeis'in son derece taraflı kitabında Türklerin tüm köyü yok ettikleri yönünde bir ifade olsa da bu bilgi başka kaynaklardan doğrulanmış değildir (Hacıbeis 1961-1965:4). Baykara ise Erythrai'deki Bizanslıların Türklerin gelişinden hemen önce yakınlardaki adalara kaçmış olabileceklerini belirtmektedir (Hacıbeis 1990:609).

Şekil 1: İldırı ve çevresinde tarih boyunca var olmuş yerleşimler (Erythrai Kazısı arşivinden elde edilen harita üzerine işlenmiştir). / *Settlements established in İldırı and its environs throughout history.*

Kaynaklarda en son 13. yüzyılda bir Bizans yerleşimi olarak geçen Erythra'dan sonra aynı bölgede iskana ilişkin bilgi veren en erken tarihli kaynak 15. yüzyıla aittir ve yerleşim artık İlderan⁴ /İldırı⁵ isimli bir Müslüman Türk Köyüdür. İldırı, antik kent üzerindeki yerleşimi devam ettirmemiş, kıyıda yaklaşık 3 km. içerde, günümüzde Cami Boğazi olarak adlandırılan vadide kurulmuştur

⁴ 1476 tarihli bir fermenda sakızlık bahçesiyle ilgili bir işlem dolayısıyla İlderan ismine rastlanmaktadır. Adı geçen yer, o zamanki idari taksimata göre Aydın Vilayetine bağlı olan çevrede İlderan ismine kelime olarak benzeyen ve sakızlık yapmaya elverişli tek mahal olan İldırı'ya karşılık gelmelidir (Bayburtluoğlu 2015:15).

⁵ Yerleşimin ismi bugünkü kullanış şekli İldırı ile ilk kez Piri Reis'in Kitab-ı Bahriye adlı eserinde geçmektedir. Kitabı Bahriye'de köyün adı Karye-i İldırı (İldırı Köyü); Azmak (Aleon) Deresinin adı da Mai İldırı (İldırı Deresi) şeklindedir (Bayburtluoğlu 2015:16). Baykara, Piri Reis haritasında Karye-i İldırı ifadesinin kıyıda içerde yazılmış olmasını köyün konumuyla ilişkilendirerek Türklerin denizden belirli bir güvenlik mesafesi uzaklıkta yerleştikleri hipotezini güçlendirir (Baykara 1990:610). 16. yüzyıl arşiv belgelerinde de köyün adı İldırı olarak geçmektedir (Kütükoğlu 2010).

(Şek. 1). Bu durum dönemin yerleşim politikalarının tipik bir yansımasıdır. Denizlerin tam olarak Türk hakimiyetine geçmediği 11-16. yüzyıllar arasında kıyılar yerleşmek için güvenli yerler değildir (Baykara 1990: 609). Bu sebeple Türkler iskan için deniz kenarlarını değil, Ildırı örneğinde olduğu gibi kıyıdan belirli bir güvenlik mesafesi içerdeki verimli ova veya yaylaları tercih etmişlerdir (Baykara 1990:609).

15. ve 16. yüzyıllar Çeşme Yarımadası bölgesinin stratejik önemine de bağlı olarak, yaya çiftliklerinin kuruluşuna tanıklık eder. Sefer zamanında orduya asker temin eden, barış zamanında tarımla geçimini sağlayan ve reaya çiftliklerinden farklı olarak elde ettikleri ürünün öşrünü kendileri alan yaya çiftliklerinden iki tanesi Ildırı'da bulunmaktadır (Kütükoğlu 2010: 79-80, 87). 1467 tarihli tahrirde Ildırı 41 nefer nüfusu barındırmaktadır. Köy nüfusu 16. yüzyılda artarak 1529 yılında 62 hane ve 75 nefere, 1575 yılında da 81 hane ve 135 nefere ulaşmıştır (Kütükoğlu 2010: 107-134). Buğday, arpa, zeytin, keten, kenevir, susam, dut yaprağı başlıca tarımı yapılan hububat ve sanayi bitkileridir (Kütükoğlu 2010: 107-134). 1529 yılında köyde 4 adet su ve 9 adet zeytin değirmeni vardır. Köye ilişkin bilgi veren en geç tarihli belge olan 1575 tahririne göre de köyde 3 yel, 1 su ve 6 zeytin değirmeni bulunmaktadır (Kütükoğlu 2010: 141). 15. ve 16. yüzyıllarla sınırlı bu veriler, Ildırı'nın küçük ama tarımsal faaliyetlerin ve üretimin yoğun olduğu bir yer olduğunu göstermektedir. Günümüze hiç bir yapı kalıntısının ulaşmadığı Cami Boğazındaki bu yerleşime 16. yüzyıldan 19. yüzyıl ortasına kadar ne olduğu sorusu şu an için cevaplandırılmamaktadır⁶. Ama görünen o ki, 18. yüzyılda Ildırı artık tamamen harap olmuş bir yerdir. 1764 yılında Erythrai'yi gezmek için bölgeye giden Chandler; çevrenin ıssızlığı sebebiyle kendilerini güvende hissetmediklerini ve bir an önce gitmek istediklerini ifade etmektedir (1871: 131-132). Bu ifade, 18. yüzyılda antik kentin üzerinde ve etrafında herhangi bir yerleşim olmadığını kanıtlar. Chandler aynı zamanda Erythrai'ye yaklaşırken bir nehir ile sulanan vadiden geçtiklerinden ve kent surlarına gelmeden önce bir cami kalıntısı gördüklerinden bahseder. Bu yer aşağı yukarı Cami Boğazı mevki ile örtüşmektedir ve bahsi geçen cami kalıntısı da artık var olmayan 16. yüzyıl Ildırı'sına ait olmalıdır. Aleon (Azmak) Deresi üzerinde gördüğü “tek başına dönen değirmen” de bir zamanların canlı üretim hayatının sessiz bir tanığıdır artık.

19. YÜZYILDA OSMANLI-RUM YERLEŞİMİ LİTHRİ⁷

Rumların Ildırı'ya gelişi, 19. yüzyılda neredeyse tüm Batı Anadolu'nun tanıklık ettiği demografik değişim ile paralel gelişmiştir. Yüzyıl başında Türklerin çoğunluğunu oluşturduğu nüfus salgın hastalıklar ve savaşlar gibi sebeplerle azalmaya başlarken aynı dönemde Ege adalarında tam tersi bir durum söz konusudur. Adaların sınırlı imkanları nüfusu beslemekte yetersiz kalınca Rumlar tarım arazilerinde çalışmak üzere Anadolu kıyılarına gelmeye başlarlar (Baykara 1999: 197). Rumların Urla yarımadasına gelişlerine ilişkin farklı rivayetlerin ortak noktası; öncelikle tarım arazilerinde çalışmak için gelenlerin akrabalarını da getirerek çoğaldığı, kendilerine gösterilen hoşgörü ve Tanzimat Fermanı sonrası yeni politik iklim ile kiliselerini yaparak ibadet etmelerine izin verildiği ve sonrasında da kendi yerleşimlerini kurduklarıdır (Baykara 1999: 197-198).

Ildırı Rumlarının anlatıları da bu rivayetleri destekler niteliktedir. Anlatılara göre Rumlar Ildırı'ya 1821 yılından itibaren Sakız ve Girit'ten gelmişlerdir. Daha sonra Çeşme ve Alaçatı'dan da gelenler olmuştur⁸. Andreadakis, köye ilk yerleşen Rumların Aleon vadisindeki Meci Beye (Metzi Mpei) ait çiftliklerde çalışmak için geldiklerini söylemektedir. Bu çiftlikler, aşağı yukarı Cami Boğazındaki eski Türk yerleşiminin bulunduğu bölgedir. Denizden içerde yer alan tarım arazilerinde çalışan Rumların yerleşmek için kıyıyı seçme nedenleri arasında denizle olan ilişki kadar Bizans döneminden kalma ve hala kullanılabilir nitelikte yapıların varlığı ile antik dönemden beri kullanılan zengin tarım arazileri de önemli faktörler olmalıdır.

Rumlar Ildırı'da yaklaşık 100 yıl var olmuş ve bu süre içerisinde tarım, ticaret ve denizciliğe dayalı zengin bir ekonomi oluşturmayı başarmışlardır. Köyü kuruluşundan kısa sayılabilecek bir süre sonra, 1836 yılında ziyaret eden Hamilton, Akropol'un kuzey batı eteklerinde yer alan Ritri isimli köyün nüfusunun tamamının Rum'lardan oluştuğundan ve yıkıntılarının yakınlarındaki çiftliklerden birinde kendisine çok lezzetli bir şarap ikram edildiğinden bahseder (1842: 9). Bu anlatı, Rumların artık hatırı sayılır bir nüfus olarak Ildırı'da yerleştiklerini ve tarım arazilerini etkin bir biçimde kullanmaya başladıklarını göstermektedir. Ancak 1883 yılındaki şiddetli deprem hemen hemen tüm

⁶ Baykara; kaynak göstermemekle birlikte 17. yüzyılda salgın hastalık nedeniyle köyün tamamen boşaldığını ifade etmektedir (1990: 610).

⁷ Yerleşim Rumlar tarafından Lithri olarak isimlendirilmektedir. Bu isim farklı kaynaklarda Litri, Ritri, Lythri gibi farklı söylenişleriyle karşımıza çıkmaktadır. Bayburtluoğlu'na göre Erythrai ismi zamanla dönüşerek Lythri-Litri-Ildırı şeklinde dönüşmüştür (2015:18).

⁸ “Lithri'liler aslen Sakız, Girit, Alaçatı ve Çeşme'dendir” (Drimpedis 1961). Hacıbeis de Ildırı'nın 1821 den az önce Ege ve Kiklid adalarından gelen Rumlar tarafından iskan edildiğini söylemektedir (1961-1965: 28).

Urla yarımadasını olduğu gibi Ildırı'yı da etkilemiştir. *The Eastern Express* gazetesi muhabiri Forton, depremde hasar gören köyleri dolaşarak aktardığı izlenimlerinde yaklaşık 1000 kişilik küçük bir köy olan Ildırı'da taş taş üstünde kalmadığını söylemektedir (Satılmış 2012: 510). Forton'un 31 Ekim 1883 tarihinde resmi kaynaklara dayanarak yayınladığı istatistiklere göre 198 ev yıkılmış; 100 kişi açıkta kalmış, 4 kişi ölmüş ve 8 kişi de yaralanmıştır (Satılmış 2012: 509). Bu bilgilerden 1883 yılında Ildırı'nın yaklaşık 200 konuttan oluşan 1000 nüfuslu bir yer olduğu ve depremde yerleşimin neredeyse tamamının yıkıldığı anlaşılmaktadır. Rumların anlatıları da bu bilgiyi doğrulamaktadır⁹.

Depremden sonra antik kenti ziyaret için gelen ve yerleşime ilişkin bilgi veren en erken tarihli kaynak Weber'dir. Depremden 17 yıl sonra, 1900 yılında bölgeye gelen Weber'in anlatılarında depremin izlerine dair hiç bir ifade yoktur. Weber, ismini Lythri olarak verdiği yerleşimde ticaretle uğraşan varlıklı insanların yaşadığını ifade eder. Demek ki depremde hemen sonra Lithri hızla toparlanmış ve eski ferah günlerine geri dönmüştür¹⁰. Öyleyse Lithri'den günümüze gelebilen izlerin, Rumlar bölgeye 1821 yılında yerleşmiş ve yapıları çevrelerini oluşturmaya başlamış olsalar da aslında 1883 depreminden sonra şekillendiği söylemek mümkündür. Rumlar Kurtuluş Savaşı ile bölgeden kesin olarak ayrılmış olmakla birlikte bölgede huzursuzluğun ve göçlerin başladığı Balkan Savaşlarından itibaren yapılaşmanın olmadığı veya yapı üretim hızının düştüğünü de hesaba kattığımızda Lithri'nin büyük oranda 1883-1914 yılları arasındaki kısa zaman diliminde şekillendiği ortaya çıkmaktadır. Bu durumda Weber haritası, 19. yüzyılda Lithri'nin nasıl bir yer olduğu sorusunu cevaplandıran en önemli belgelerden biridir. Elbette dönemin diğer seyyah arkeologları gibi Weber'in önceliği de Erythrai antik kentidir. Ancak diğer anlatılarda çoğunlukla modern yerleşimden bahsetmeye bile gerek görülmezken¹¹ Weber, köyün çeperindeki tarım arazilerinin niteliklerini, inanç, eğitim ile üretim yapılarının yerlerini belgelemiştir. Fakat köy içine ilişkin yerleşim lekesi ve sokak dokusu dışında bilgi vermemiştir (Şek. 2). Diğer taraftan bu haritada gösterilenler ile günümüze ulaşabilen veya

varlığını başka kaynaklardan öğrendiğimiz yapıları karşılaştırarak konut dışı yapılar için bir dönemleme yapabilmek de mümkün olabilmektedir. Weber'den bir kaç yıl sonra Lithri'yi ziyaret eden Burchner (1907), Weber haritasını güncellemiş olsa da modern yerleşimi belgeleme konusunda onun gibi hassas davranmamıştır. Burchner, haritaya iki şapel eklemek dışında yeni bilgi vermemektedir ve ziyareti sırasında görmüş olması muhtemel yapıları da haritaya aktarmamıştır¹².

Weber haritasında antik dönemin ızgara plan şemasını devam ettiren ve günümüzde de gerek köy içinde gerekse köyün çeperindeki tarım arazilerinde hala okunabilen sokak dokusu net bir biçimde gösterilmiştir (Şek. 2). Haritaya göre 19. yüzyılın hemen sonunda yerleşimin sınırları batıda limandan başlamakta ve doğuda bugün de olduğu gibi Akropol Tepesinin eteklerinde sonlanmaktadır (Şek. 2, Foto. 2). Weber haritasındaki kuzey sınırı da mevcut durumla örtüşmektedir. Güney sınırı ise günümüz yerleşiminden biraz daha güneye doğru inmektedir.

Bu yerleşim lekesi, nüfusa ilişkin bir fikir vermektedir. Her ne kadar Rumlar gitmeden evvel nüfuslarının 3000 ve 4000 civarında olduğuna dair iki bilgi varsa da bu rakamların doğruluğu, herhangi bir istatistiksel veriye dayandırılmadıkları için tartışmalıdır¹³. Nüfusa dair şu an için elimizdeki tek geçerli bilgi yukarıda da ifade edildiği gibi 1883 yılında Ildırı'nın yaklaşık 200 haneli ve 1000 nüfuslu küçük bir yerleşim olduğudur. Bugün, köy içindeki 123 parselde 158 yapı bulunmaktadır. Boş 13 parselin de yapıları olduğu düşünüldüğünde toplam yapı sayısı 171 etmektedir. Deniz kenarına yakın büyük boş parsellerde konutlar olduğunu söyleyen Türk mübadillerin anlatıları göz önünde bulundurulduğunda 1883 yılındaki köy alanı aşağı yukarı günümüz ile örtüşmektedir. Rumlar gidinceye kadar nüfusun ne kadar arttığını bilemesek de Weber haritasında görülen sınırlar, 19. yüzyılın hemen bitiminde yerleşimin günümüz sınırları içerisinde kaldığını göstermektedir.

Weber, bugün de aktif olan Azmak (Aleon) deresinin kaynaklarını, derenin yatağını ve üzerinde yer alan iki değirmeni haritasına işlemiştir (Şek. 2). Bu değirmenlerden biri, derenin denizle birleştiği yerde, diğeri ise daha içerde yer almaktadır. Denize yakın değirmenden günümüze ulaşan herhangi bir iz yoktur. Günümüzde dere üzerinde iki değirmen kalıntısı vardır ve bunlar da denizden içerde yer almaktadır (Şek. 3,

⁹ "1882 de ben doğmuş değildim fakat büyüklerden bütün evlerin yıkıldığını duydum. Köyümüz harap oldu. Taş taş üstünde kalmadı. Ölen ve yaralananlar çoktu. Bu felaket bütün dünyada öğrenildi" (Andreadaki 1961).

¹⁰ Rumların anlatılarında depremde yıkılan kilisenin, çeşmenin ve okulun yeniden inşa edildiği; yıkılan evleri yapmaya ustaların yetişemediği, Sakız ve Midilli adalarından yabancı ustalar getirildiği ifade edilmektedir (Andreadaki 1961).

¹¹ Örneğin 20. yüzyıl başında epigrafik çalışmalar yapmak üzere Erythrai'ye gelen Keil (1910) Lythri olarak ismini verdiği modern yerleşimde devşirme malzemeyle inşa edilmiş konutların bir çoğunda yazıt içeren taşlar tespit eder. Bu yazıtları okuyan Keil, konutlara ilişkin sahiplerinin isimleri dışında bilgi vermez.

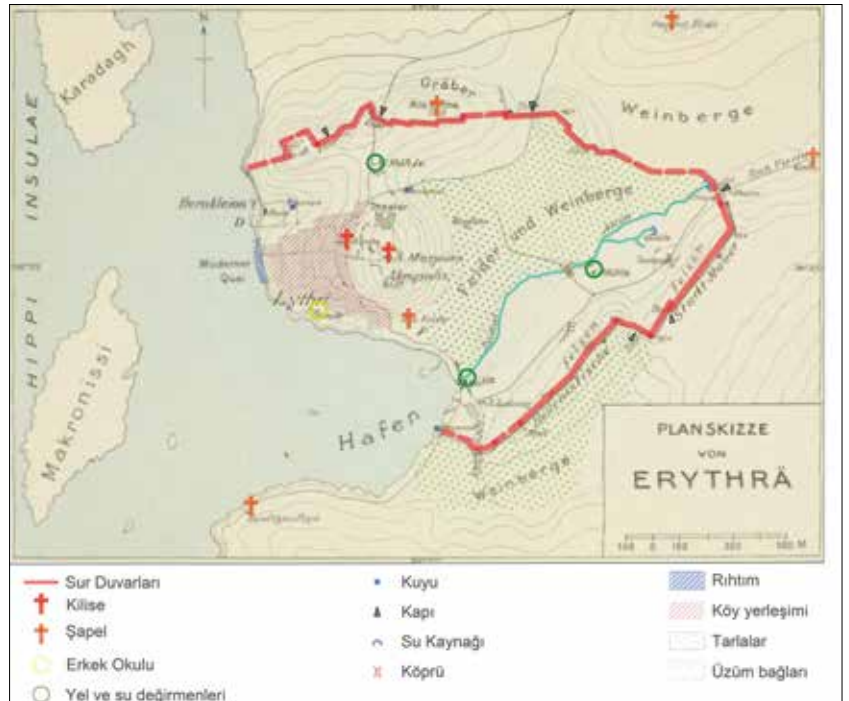
¹² Örneğin 1901 yılında inşa edildiği kitabesinden bilinen zeytinyağı değirmeni Burchner haritasında yoktur.

¹³ Rum mübadillerin anlatılarında Ildırı'dan ayrılmadan evvel nüfusun 3000 civarında olduğu söylenmektedir (Andreadaki 1961). Hacibeis ise nüfusun 4000 olduğunu iddia etmektedir (1961-1965: 28).

Lev. 1.1). Rum mübadiller Lithri'de üç tane su değirmeninin varlığından bahseder (Drimpedis 1961). Demek ki denizden içerdeki iki taneden biri, Weber'in ziyaretinden sonra inşa edilmiştir. Halen mevcut iki yel değirmeninden Akropol Tepesinin kuzeyinde yer alan Weber haritasında görülmektedir (Şek. 2, Lev. 1.3). Haritada gösterilmeyen kuzey sur duvarlarının denizle birleştiği noktada yer alan yel değirmeni de 1900 yılından sonra inşa edilmiş olmalıdır (Şek. 3, Lev. 1.2). Ildırı'da yer alan iki zeytinyağı değirmeninin Weber haritasında yer almaması ikisinin de 1900 yılından sonra yapıldığını düşündürmektedir (Şek. 3). Nitekim günümüzde ayakta olan değirmenin kitabesinden 1901 yılında, yani Weber'in ziyaretinden sonra inşa edildiğini anlıyoruz (Foto. 3).

Weber haritasında köyün iki kilisesi, Zodikos Pigi ve Matrona Kiliselerinin yerleri görülmektedir (Akalin, 2010). Bu iki kilise dışında 5 adet şapelin yeri belirtilmiştir (Şek. 2, Lev. 2.1). Bunlardan köyün güneydoğu çıkışında yer alan şapelin adı Rumların anlatılarında Aziz Konstantinos olarak geçmektedir. Yine Rumların anlatılarında burada bir mezarlık olduğu da ifade edilmektedir¹⁴. Her ne kadar bu şapelden ve mezarlıktan günümüze ulaşan herhangi bir iz yoksa da Türk mübadillerin anlatıları bu bölgede eski Rum mezarlığının olduğunu doğrulamaktadır. Haritada güneyde, sur duvarlarının bir hayli dışında ve deniz kenarında gösterilen şapel ile doğudan sur duvarlarına yaklaşıırken gösterilen şapeller de günümüze gelmemiştir. Weber haritasında görülmeyen ama bugün var olan Aziz Haralambos Şapeli, 1900'lerden sonra inşa edilmiş olmalıdır (Şekil 3, Lev. 2.3). Koromila vd. Ildırı ve çevresinde 25 küçük kilise olduğunu söylese de bu bilgi herhangi bir kaynağa dayandırılmamaktadır (1997: 31). Mevcut yıkıntılar ve kaynaklardan var olduğunu öğrendiklerimizle beraber şu an için toplam 10 adet şapel tespit edilmiştir¹⁵ (Şek. 2, Şek. 3, Lev. 2).

Yukarıda da ifade edildiği gibi Weber Haritası döneminin diğer kaynaklarına göre modern yerleşimi belgelemede son derece hassas olmakla

Şekil 2: 19. yüzyıl sonunda Lithri ve çevresi (Weber haritası üzerine Weber ve Bürchner'den gelen bilgiler işlenmiştir). / *Lithri and its environs at the end of 19th century*

Şekil 3: Ildırı çevresinde artık var olmayan ya da yıkıntı durumunda olan yapılar (Günümüze ulaşamayan yapılar siyah çerçeve ile ayrıştırılmıştır) (Erythrai Kazısı arşivinden elde edilen hava fotoğrafı üzerine işlenmiştir). / *Nonexistent or ruined buildings around Ildırı (Nonexistent buildings are highlighted with black frame code)*

¹⁴ "Kilisenin sağında başka bir yol var. Bu da köyün dışına, eskiden Aziz Konstantinos Mezarlığı olan tarafa çıkıyor" (Andreadakis 1961).

¹⁵ Yazarların Erythrai Kazıları Başkanı koordinasyonunda Ildırı ve çevresindeki şapellerin tespitine yönelik çalışmaları devam etmektedir.

Şekil 4: Ildırı köyü içindeki 19. yüzyıla ait röper yapılar ve açık alanlar (2015 yılında üretilen halihazır harita üzerine işlenmiştir). / *Important buildings and public spaces in Ildırı*

birlikte köyün içine ilişkin bilgi vermemektedir. Bu durumda köy içini anlayabilmenin tek kaynağı günümüze gelebilen izlerle mübadillerin anlatıdır. Rum döneminde inşa edilen konut dışındaki yapıları, bir kısmının günümüze yıkıntı olarak da olsa ulaşmış olması ve gerek Türk gerekse Rum mübadillerin anlatılarında sıklıkla yer almaları sebebiyle deşifre etmek görece kolaydır. Özellikle bellekte yer etmiş yapılar, daha çok ve daha detaylı bahsedilmiş olmalarından ötürü kolaylıkla konumlandırılabilir. Ancak bellekte yer edememiş yapıları, eğer yıkılmışlarsa, konumlandırabilmek son derece zordur. Örneğin bir gümrük binasının varlığını başka bir yapı tariflenirken bahsi geçmesinden öğrenebiliyoruz¹⁶. Bu yapı, Rumların anlatılarında önemli görülen diğer yapılara referansla bahsedildiği için bulmacada yerine oturtulabilmektedir. Ancak anlatılarda geçen Kız Okulu için yeterli ipucunu bulunamamıştır. Burada ilginç olan, görece daha büyük ve gösterişli olan Erkek Okulu'nun hem Weber Haritasında gösterilmesi ve hem de yapı günümüze ulaşamamış olsa da Türk mübadiller tarafından yıkıntılarında hatırlanarak doğru konum bilgisiyyle aktarılmasıdır. Dikkat çekmeyen ve mütevazı bir yapı olduğunu Rumların anlatılarından anladığımız Kız

Okulu için tek bilgi köyün meydanında yer aldığıdır¹⁷. Bu yapı için en olası konum, Lagada Meydanının yer aldığı yapı adasının kuzeydoğu köşesidir (Şek. 4). Türk mübadillerin, evvelden bu köşede depo şeklinde gösterişsiz bir bina olduğu yönündeki anlatısı da bu olasılığı kuvvetlendirmektedir.

19. yüzyıl Ildırı'sını anlayabilmekteki önemli sıkıntılardan biri de gündelik yaşamda önemli olan meydanlar, toplanma alanları, ortak üretim alanları gibi kolektif mekanların konumlandırılmasındaki zorluklardır. Örneğin, günümüz ulaşan köyün ortasındaki çeşme; onu çevreleyen sokaklar ve sokak çeperindeki yapılar ile küçük bir meydan olma niteliği taşımaktadır ve bu alan Rumların anlatılarında Nikos Meydanı olarak geçmektedir. Anlatılardaki Nikos Meydanı, çeşme ile ilişkilendirilmesinden ötürü konumlandırılabilir¹⁸ (Şek. 4). Ancak anlatılarda kahvehanelerin önünde olduğu belirtilen ve Lagada Meydanı¹⁹ olarak geçen diğer meydanı,

¹⁶ “Denizde gümrüğe yakın başka bir yol var, yukarıya çıkıyor ve köyün çeşmesine ulaşıyor” (Kanakaris 1955).

¹⁷ “Köyümüzün merkezinde bir kız okulu bulunuyordu. Gerekliliklerin hepsinin olması için inşa edilmiş değildi” (Andreadaki 1961).

¹⁸ “Başka bir meydan çeşme meydanıydı. Buna Nikos Meydanı diyorlardı. Orada bir kahvehane de vardı” (Andreadaki 1961).

¹⁹ “Kahvehanenin önünde bir meydanımız vardı.... Meydana Lagada derdik. ...Ve yazları sandalyeleri alıp denizen kenarına oturuyorlardı...Meydanda su yoktu. Kahvehalardan su istiyorduk ve köyün çeşmesinden getiriyorlardı. Denizin

Fotoğraf 1: Akropol Tepesinin doğu yamacından Ildırı koyu manzarası (Yazar Arşivinden) / *Vista of Ildırı Cove from the east skirt of Acropolis Hill*

Fotoğraf 2: Batı yönden Ildırı hava fotoğrafı (Hava fotoğrafı: Hakan Çetinkaya, Erythrai Kazısı arşivi). / *Aerial view of Ildırı from westwards*

bahsi geçen kahvehanelerden hiçbiri günümüze ulaşmadığı ve bu meydan başka röper yapılarla ile ilişkilendirilmediği için konumlandırmak zordur. Anlatılardan denize yakın olduğunu ve etrafında birçok su kuyusu olduğunu öğrendiğimiz Lagada Meydanı için en olası konum, günümüzde otopark olarak kullanılan boş parsel olmalıdır (Şek. 4).

Anlatılarda geçen diğer kolektif mekanlardan biri de harman yerleridir. Harman yerlerinden bir tanesi hala korunan taş döşemesi sayesinde tespit edilebilmiştir (Şek. 3). Yoğun bir tarımsal üretimin var olduğu Ildırı'da başka harman yerleri olduğunu öğrensek de bunlar henüz tespit edilememiştir²⁰.

yakınında kuyular vardı. Bu yüzden su tuzluydu” (Andreadaki 1961).

²⁰ “Harmanyerleri köyün dışında idi. Çiftlikler olan yerlerde harmanyerleri de vardı. Bizimki Kavos'da bulunuyordu. Harmanyerimiz taş ve kaldırım kaplıydı. Harmanyerimizi hayvanları beslemek ve hamurları yapmak(?) için kullanıyorduk. Harman yeri için hep lepedakiayı(?) seçiyorduk.

Fotoğraf 3: Zeytinyağı değirmeni / *Olive oil mill*

Fotoğraf 4: Ildırı'nın ekonomik açıdan iyi olduğunu ortaya koyan konutlardan biri (Yazar Arşivinden) / *A dwelling reflecting welfare condition of Ildırı*

Fotoğraf 5: Ildırı'nın ekonomik açıdan iyi olduğunu ortaya koyan konutlardan birinin yıkıntısı (Yazar Arşivinden) / *A ruined dwelling having traces of welfare condition of Ildırı in the past.*

Tarım, Ildırı ekonomisinin temel kaynaklarından biridir. Öncelikli tarım ürünleri zeytin ve üzüm olmakla birlikte pamuk, buğday, tütün, susam, incir de ticareti yapılan ürünler arasındadır (Borias 1956). Weber haritasından anlaşıldığı üzere tarım arazileri sadece sur içerisinde,

Çünkü bu yerde rüzgar vardı ve orada kolayca jihnizo (sapla samanı ayırma işi) yapabiliyorduk” (Andreadaki 1961).

Levha 1: Ildırı çevresindeki su ve yel değirmenleri /Water and wind mills around Ildırı; 1: Azmak (Aleon) Dersi üzerindeki su değirmenlerinden biri , 2: denize yakın yel değirmeni, 3: köyün kuzey doğusunda yer alan su değirmeni

Levha 2. Ildırı ve çevresindeki kilise ve şapeller / Churches and chapels around Ildırı; 1: Aziz Matrona Kilisesi, 2: Aziz Nikola Şapeli, 3: Aziz Haralambos Şapeli, 4: 144 numaralı adada yer alan şapel (Erythrai Kazısı Arşivi), 5: 141/1 ada-parselde yer alan şapel (Erythrai Kazısı Arşivi), 6: 143/4 ada-parselde yer alan şapel (Erythrai Kazısı Arşivi), 6: 144/8 ada-parselde yer alan şapel (Erythrai Kazısı Arşivi), 6: 133/15 ada-parselde yer alan şapel (Erythrai Kazısı Arşivi)

Akropol'ün doğu eteklerinde yer alırken bağlar sur içerisindeki tarım arazilerinin doğusunda ve sur duvarlarının kuzey-doğu ve batı duvarlarının dışında yer almaktadır (Şek. 2). Bu bağlardan ve zeytinliklerden elde edilen ürün fazlası öncelikli olarak Alaçatı ve Çeşme'ye ve sonrasında çevre yerleşimlere satılmaktadır (Drimpedis 1961). Ildırı, Sakız, Çeşme ve İzmir ile aktif bir deniz ticareti ilişkisine sahiptir ve limandan giriş çıkış yapan mallar gümrükte kayıt altına alınmaktadır²¹. Köy içine dağılmış her türlü ürünün bulunabildiği beş adet bakkal, bir adet manifaturacı dükkanı ve bir ayakkabı tamircisi vardır²². Bu dükkanlara mallar

Sakız, İzmir ve Çeşme'den deniz yoluyla getirilmektedir (Drimpedis 1961). Antik dönemden beri kullanılan seramik atölyelerinin olduğu bölgede tuğla, kiremit gibi pişmiş toprak inşaat malzemeleri üretilmekte ve deniz yoluyla ihraç edilmektedir (Kanakaris 1955). Günümüzde yıkıntı yapılardan dökülen tuğlalar üzerindeki damgalar en azından dört farklı atölye olduğunu göstermektedir (Akalin/Orbay 2011; Akalin 2010) (Lev. 3).

Ildırı Rumları, çevre yerleşimlerle kıyaslandığında oldukça refah bir yaşam sürmektedir. Günümüze gelebilen yapılar ve yıkıntılar, Ildırı'nın bir köy olmaktan çıkıp neredeyse bir kasabaya doğru evrildiğini göstermektedir (Foto. 4, 5). Köyün mekansal ve sosyal farklılığı; Rumların son dönemine tanıklık etmiş çevre köylülerin anlatılarına "o kadar zengin

²¹ 1914 tarihli Aydın Ticaret Rehberinde Ildırı limanı, ihracat yapılan limanlar arasında yer almakta ve gümrük geliri belirtilmektedir (Rıfat 1997: 135).

²² "Bizim dört beş tane bakkalımız vardı. Biri Sakız Adası'ndan gelen ürünleri satıyordu, biri Çeşme'den, biri de İzmir'den. Bakkallar; Hadziantonakis, babam Drimbasis, Konstantinos Kutuladis, Nikos Pumatitis ve Konstantinos Andreadakis'e aitti. Bütün bu dükkanlar her türlü şeyi satıyorlardı. Mamunis'in dükkanı da vardı. Ama bu

sadece kumaş satıyordu. Ayakkabılarımızı Çeşme'den alıyorduk. Bizde ayakkabı tamircisi ayakkabı yapmıyor, sadece tamir ediyordu. Alaçatı'da da ayakkabı yaptırıyorlardı" (Drimpedis 1961).

Levha 3. Farklı üreticilerin damgalarını içeren tuğlalar / Bricks that have stamps of different manufacturers

kişilerdi ki yanbaşılarında İzmir, karşılarında Sakız gibi büyük şehirler olduğu halde en basit ihtiyaçlarını Avrupa'dan temin ediyorlar, devrin modasını günü gününe takip ediyorlardı” şeklinde yansımaktadır (Bayburtluoğlu 2015: 16). Rumların Ildırı'daki 100 yıllık yaşamı, İmparatorluğun çöküşünün getirdiği iç karışıklık ve Balkan Savaşları ile kuvvetlenen siyasi çözülme süreciyle son bulmuştur. Her ne kadar bu dönemde Çeşme Kaymakamlığı yapan Hilmi Uran anılarında Rumların olası tepkilerden korktukları için adalara kaçtıklarını söylese de (2008: 63) Rumların anlatıları oldukça farklı bir gidiş hikayesinden bahsetmektedir. Bu anlatıya göre Almanlar Türklere Hristiyan nüfusu Osmanlı saflarında savaşmaya ikna etmek için ya askere gitmelerini ya da köylerini terk etmelerini istemelerini öğütlemişlerdi. Böylece Hristiyan nüfusun yerleşimlerini terk etmemek için askere gitmeyi kabul edecekleri beklenmekteydi. Ancak bu beklenti gerçekleşmedi. Bunun üzerine Ildırı'nın liderine 28 Mayıs tarihinde açılması emredilen bir mektup gönderildi. Mektup açıldığında Rumlar, o gün köyü terk etmeye mecbur olduklarını öğrendiler ve 29 Mayıs 1914 da eşyalarını toplayarak karşı adalara geçtiler (Borias 1956). Yunan işgali döneminde bir bölümü geri dönse de Kurtuluş Savaşından sonra tekrar ve son kez Ildırı'dan ayrıldılar.

SONUÇ

Bu çalışmada 19. yüzyılda Ildırı'nın nasıl bir yer olduğu sorusu cevaplandırılmaya çalışılmıştır. Rumlar'ın Ildırı'ya 1821 yılından itibaren yerleşmeye başladığı bilirse de 1883 depremi tüm yerleşimi yok etmiştir. Sonrasında yeniden inşa edilen Ildırı'nın deprem öncesine ilişkin günümüze gelebilen ya da kaynaklarda bahsi geçen herhangi bir yapı veya iz yoktur. Dolayısıyla bu çalışmada çözümlenmeye çalışılan yerleşim bulmacasının öznesi, depremden sonra yeniden var edilen Ildırı'dır. Ne yazık ki yeniden kurulan Ildırı

mübadele sonrasındaki yıkım ve değişikliklerle büyük oranda özgünlüğünü kaybetmiştir. Günümüze gelebilen yapı ve izlerden geçmişe dönük bütüncül bir okuma yapmak mümkün değildir. Literatür kaynaklarına bakıldığı takdirde arkeolojik alan üzerinde yer alması sebebiyle Ildırı'yla ilgili diğer kırsal yerleşimlere oranla daha fazla bilgi olduğu görülmektedir. Özellikle seyyah arkeologların anlatıları Ildırı'nın 19. yüzyıldaki mekan kurgusuna ilişkin önemli ipuçları içermektedir. Bununla birlikte bu araştırmanın sorusunun cevabı büyük oranda önceki ve mevcut yaşayanların yere ilişkin anlatılarından gelmektedir. Mübadele ile Ildırı'da kültürel bir kopuş yaşanmış olsa da mübadele öncesine tanıklık edenlerin anlatıları kayıt altındadır. Yazarlar tarafından günümüzde Ildırı'da yaşayanlarla gerçekleştirilen görüşmeler ile yer hikayesinin bütünlüğü sağlanmıştır. Bu hikaye, 19. yüzyılda Ildırı'nın çevresindeki kırsal yerleşimlerden sosyal ve ekonomik olarak ayrıldığı göstermektedir. Kırsal üretim biçimleri devam ediyor olmakla birlikte ciddi bir sanayinin ve ticari hareketliliğinin olduğu görülmektedir. Komşu köylerin aksine; İzmir, Sakız, Çeşme, Alaçatı gibi dönemin önemli bölgesel ticaret merkezleriyle aktif bir ilişki söz konusudur. Ildırı'nın bu ekonomik üstünlüğü yapılı çevrede de kendini göstermektedir. Yoğun bir deniz trafiğine sahip limanı, inşaat malzemelerinin üretildiği atölyeleri; su, zeytin ve yel değirmenleri, köy içine dağılmış dükkanları, iki okulu, iki kilisesi ve bir çok şapeliyle Ildırı; çevresindeki kırsal yerleşimlerden ayrılarak neredeyse Çeşme, Alaçatı, Sakız ile benzeşen kasaba ölçeğinde bir yerdir. Çalışmanın sonuçları, Ildırı gibi derin bir yıkım ve değişim yaşamış ve yerin kendisinden gelen izlerin mekansal dönüşümü okumada yetersiz kaldığı yerlerde sözlü tarih çalışmalarının yakın dönem tarihini ve mekansal dönüşümlerini anlamada önemli bir kaynak olduğunu ortaya koymasından dikkat çekicidir.

KAYNAKÇA

AKALIN-ORBAY, A. G., 2011,
“*Erythrai Kazısı 2010 Sezonu*”, **33. Kazı Sonuçları Toplantısı**, 4, s. 509-534, Ankara.

AKALIN(a), A. G., 2010,
“*İonia'nın önemli ticaret merkezi Erythrai*”, **İzmir Kültür ve Turizm Dergisi**, 7, s. 34-38, İzmir.

AKALIN(b), A. G., 2010,
“*Erythrai Kazısı 2009 Sezonu Kazı ve Araştırmaları*”, **32. Kazı Sonuçları Toplantısı**, 4, s. 342-359, Ankara.

AKALIN, A. G., 2009,
“*2008 Sezonu Erythrai Kazı Çalışmaları*”, **31. Kazı Sonuçları Toplantısı**, 4, s. 381-395, Ankara.

AKURGAL, E., 1993,
Eski Çağda Ege ve İzmir, İzmir, Net Turistik Yayınları.

BAYBURTLUOĞLU, C., 2015,
Erythrai, Ankara.

BAYKARA, T., 1999.
“*XIX Yüzyılda Urla Yarımadasında Nüfus Hareketleri*”, **Osmanlılar'da Medeniyet Kavramı ve Ondokuzuncu Yüzyıla Dair Araştırmalar**, s. 195-204, İzmir.

BAYKARA, T., 1990.
“*Çeşme Kalesi*”, **Belleten**, LIV/210, s. 603-638, Ankara.

BÜRCHNER, L., 1909,
“*Erythrai*”, **RE**, VI/1, p. 575-590.

CHANDLER, R., 1871,
Travels in Asia Minor 1764-1765, ed. Edith Clay, London.

ÇİL, E. ve KUL, F. N., 2015,
“*Ildırı: Yerleşilemeyen Köy*”, **Mimarlık**, 381, s. 65-69.

HAMİLTON, W. J., 1842,
Researches in Asia Minor, Pontus and Armenia, London.

KEİL, J., 1910,
“*Forschungen in der Erythraia I*”, **Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Institutes in Wien**, 13, p. 5-74.

KOROMILA, M., KODORAS, T., KARANIKI, M., KOLIMBA, K., PETROPULU, T., PALAVIDAS, Y., PODROMU, T., 1997,
Erythrai, Atina.

KÜTÜKOĞLU, M., 2010,
XVI. Asırda Çeşme Kazasının Sosyal ve İktisadi Yapısı, Ankara.

RIFAT, H., 1997,
İzmir 1914 Aydın Vilayeti 1330 Sene-i Maliyesi Ticaret Rehberi, İzmir.

SATILMIŞ, S., 2012,
“*Osmanlı'da Bir Afet Yönetimi Örneği: 1993 Çeşme ve Urla Depremi*”, **History Studies**, 4/1, p. 503-527.

URAN, H., 2008.
Meşrutiyet, Tek Parti, Çok Parti Hatıralarım, İstanbul.

WEBER, G., 1901,
“*Erythrai*”, **Mitteilungen Des Kaiserlich Deutschen Archaeologischen Instituts Athenische Abteilung**, XXVI, p. 103-118.

SÖYLEŞİLER

Ildırı'lı Rum Mübadillerle Yapılan Söyleşiler (KÜÇÜK ASYA İNCELEMELERİ MERKEZİ)

Ioannis Kanakaris (44), söyleşi tarihi: 20.03.1955, röportör: Zoe Kiritsopolou, Kalavrita.

Dimitris Borias (80), söyleşi tarihi: 20.03.1956, röportör: Zoe Kiritsopolou, Kalavrita.

Andreas Drimpetis (65), söyleşi tarihi: 28.02.1961, röportör: Zoe Kiritsopolou, Atina.

Theodoros Andreadakis (75+), söyleşi tarihi: 24.03.1961, röportör: Zoe Kiritsopolou, Kalavrita.

Anastasia Andreadaki (75), söyleşi tarihi: 24.03.1961, röportör: Zoe Kiritsopolou, Kalavrita.

Ildırı'lı Türk mübadillerle Yapılan Söyleşiler

Fatma Arpacı (1922), söyleşi tarihi:08.03.2013, röportörler: Çil, E., Kul, F.N., Ildırı.

Ahmet Kükrer (1922), söyleşi tarihi:07.12.2012, röportörler: Çil, E., Kul, F.N., Ildırı.

Şadiye Mete (1931), söyleşi tarihi: 14.02.2014, röportörler: Çil, E., Kul, F.N., İldırı.

İbrahim Mete (1932), söyleşi tarihi: 01.03.2013, röportörler: Çil, E., Kul, F.N., İldırı.

Hakkı Güvercin (1933), söyleşi tarihi: 08.03.2013, röportörler: Çil, E., Kul, F.N., İldırı.

Mükerrem Deniz (1936), söyleşi tarihi: 07.12.2012, röportörler: Çil, E., Kul, F.N., İldırı.

Hüseyin Yavuz (1940), söyleşi tarihi: 21.11.2012, röportörler: Çil, E., Kul, F.N., İldırı.

Havva Yavuz (1940), söyleşi tarihi: 21.11.2012, röportörler: Çil, E., Kul, F.N., İldırı.

Cevriye Dolma (1942), söyleşi tarihi: 07.12.2012, röportörler: Çil, E., Kul, F.N., İldırı.

Muharrem Mete (1944), söyleşi tarihi: 21.11.2012, röportörler: Çil, E., Kul, F.N., İldırı.

Recep Çetinkaya (1946), söyleşi tarihi: 14.02.2014, röportörler: Çil, E., Kul, F.N., İldırı.

Adnan Değirmenci (1953), söyleşi tarihi: 01.03.2013, röportörler: Çil, E., Kul, F.N., İldırı.

Harika Akgün (1956), söyleşi tarihi: 08.03.2013, röportörler: Çil, E., Kul, F.N., İldırı.

İlkay Karadiken (1961), söyleşi tarihi: 08.03.2013, röportörler: Çil, E., Kul, F.N., İldırı.

Nebahat Timuçin (1965), söyleşi tarihi: 23.11.2012, röportörler: Çil, E., Kul, F.N., İldırı.

Cevdet Yırtıcı (1968), söyleşi tarihi: 14.02.2014, röportörler: Çil, E., Kul, F.N., İldırı.

Seyhan Mete, söyleşi tarihi: 14.02.2014, röportörler: Çil, E., Kul, F.N., İldırı.

ÇEVİRİ

HACIBEİS, S. St., 1961-1965, *"I Krini (Tsesmes) kai I Periokhi tis"*, **MKchron**, 9-12, Atina. (bu makale Tayfun Caymaz'ın yayınlanmamış "1922 Öncesi Çeşme ve Civarı" adlı çevirisinden alınmıştır.)